

**ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮНИЙ ЁС ЗҮЙН ДҮРЭМ,
ТҮҮНД ХЯНАЛТ ТАВИХ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТАЛААРХ ГАДААДЫН
ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА**

Г.Билгээ, П.Уранчимэг, Ж.Үүрцайх

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

1.ИХ БРИТАНИЙН НИЙТИЙН ТАНХИМ

- 1.1.Парламентын гишүүдийн ёс зүйн дүрэм
- 1.2.Стандартын хороо ба түүний эрх, үүрэг
- 1.3.Стандарт хариуцсан Комиссарын чиг үүрэг
- 1.4.Зөрчил хянан шалгах ажиллагаа

2.КАНАДЫН НИЙТИЙН ТАНХИМ

- 2.1.Эрх зүйн үндэс
- 2.2.Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрэм
- 2.3.Ашиг сонирхлын зөрчил, ёс зүйн Комиссарын эрх, үүрэг
- 2.4.Зөрчил хянан шалгах ажиллагаа

3.ПОЛЬШ УЛС

- 3.1.Депутатын ёс зүйн зарчим
- 3.2.Депутатын ёс зүйн хороо
- 3.3.Гомдол хянан шийдвэрлэх

4.ЯПОН УЛС

- 4.2.Ёс зүйн дүрэм
- 4.3.Гишүүд сахилгын зөрчил гаргасан тохиолдолд авах арга хэмжээ
- 4.4.Парламентын хуралдааны дэг сахиулах
- 4.5.Улс төрийн ёс зүй

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

УДИРТГАЛ

Судалгаанд гадаадын зарим орны парламентын гишүүний ёс зүйн дүрэм, түүнд хяналт тавих эрх зүйн зохицуулалтын талаарх туршлагыг эрх зүйн орчин, холбогдох аргачлалын хүрээнд судалсан болно.

Судалгааны бүтэц

Судалгаанд Их Британи, Канад, Польш, Япон зэрэг улсын парламентын гишүүний ёс зүйн дүрэм, түүнд хяналт тавих эрх зүйн зохицуулалтын талаарх туршлагыг эрх зүйн орчныг судаллаа.

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Ёс зүйн дүрмүүд нь юун түрүүнд парламентын гишүүдэд итгэх олон нийтийн итгэлийг бий болгох хэрэгсэл юм. Ёс зүйн дүрмүүд үүнийг хоёр аргаар хэрэгжүүлдэг. Нэгдүгээрт, ёс зүйн дүрэмд парламентын гишүүн улс төр, эдийн засгийн харилцаанд голчлон дагаж мөрдөх ёстой зан үйлийн удирдамжийг тодорхойлсон болно. Хоёрдугаарт, парламентын гишүүдийн санхүүгийн ашиг сонирхол, эдийн засгийн харилцаа, ашиг сонирхлын зөрчил, ёс зүйн дүрмийн зөрчлийг шалгаж, тодруулах нь хамгийн чухал үүрэг бүхий хараат бус ажилтныг томилдог байна.

Их Британийн Парламентын Нийтийн танхим “Парламентын гишүүдийн ёс зүйн дүрэм”-д гишүүдийн баримтлах зарчим, хүлээлгэх хариуцлагыг тусгасан байна. Уг Ёс зүйн дүрмийн зорилго нь бүх гишүүдэд Танхим, тэдний сонгогчид болон нийт ард түмний өмнө хүлээсэн үүргээ биелүүлэхэд нь албан үүргээ гүйцэтгэхдээ хүлээх ёс зүйн стандарт, зарчмуудыг тогтоох; эдгээр стандарт, зарчмуудад үндэслэж бүх гишүүд дагаж мөрдөх ёс зүйн дүрмийг тогтоох; ингэснээр бүх гишүүдээс хүлээгдэж буй стандарт болон энэ дүрмийг дагаж мөрдөх Танхимын амлалтад олон нийтийн итгэлийг хангахад тусална.

Нийтийн танхимаас Ёс зүйн дүрмийн хамт “Гишүүдийн ёс зүйн дүрмийн удирдамж”-ийг баталжээ. Удирдамжид Парламентын гишүүний санхүүгийн ашиг сонирхлоо бүртгүүлэх, мэдүүлэх үүрэг, урамшуулал авахын тулд лоббидох хязгаарлалтын талаар нарийвчлан тодорхойлохоос гадна холбогдох гомдол хянан шалгах журмыг тайлбарласан байна.

Ёс зүйн дүрмийн хэрэгжилтэд хяналт тавих, гишүүдэд ёс зүйн асуудлаар зөвлөгөө өгөх үүрэгтэй хараат бус субъект болох Стандарт хариуцсан Комиссарыг томилж ажиллуулдаг нь олон улсад сайн туршлагад тооцдог байна. Дүрмийн хэрэгжилтэд мөн Нийтийн танхимын Стандартын хороо хяналт тавина.

Канад Улсын хувьд, 2004 онд Канадын Парламентын тухай хуульд²⁶⁸ орсон нэмэлт, өөрчлөлтөөр Парламентын хоёр танхимд ашиг сонирхол, ёс зүйн зөрчлийг зохицуулах бие даасан зохицуулалт, түүнд хяналт тавих бие даасан албан тушаалтныг томилохоор хуульчилсан. Үүний дагуу Нийтийн танхимаас Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмийг баталж, түүнд хяналт тавих Ашиг сонирхлын зөрчил, ёс зүйн Комиссартай болсон байна.

Парламентын Нийтийн танхимын гишүүдийн Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмийг Нийтийн танхимын дэгийн бүрэлдэхүүн хэсэг болгон 1 дүгээр хавсралтаар баталсан байна. Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмийн зорилго нь:

- олон нийтийн зүгээс гишүүдийн шударга байдалд итгэх итгэлийг, мөн институтийн хувьд Нийтийн танхимд хүлээлгэх хүндэтгэл, итгэл үнэмшлийг хадгалах, бэхжүүлэх;
- гишүүд нийтийн ашиг сонирхлыг хувийн ашиг сонирхлоос дээгүүр тавьдаг стандартыг дагаж мөрдөж байгааг олон нийтэд харуулах, олон нийт үүнийг шүүж болохуйц ил тод тогтолцоог бий болгох;

²⁶⁸Parliament of Canada Act. (R.S.C., 1985, c. P-1) <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/p-1/index.html>

- гишүүдэд хувийн ашиг сонирхлоо олон нийтийн үүрэг, чиг үүрэгтэйгээ хэрхэн уялдуулах талаар илүү их итгэл, удирдамжаар хангах;
- нийтлэг жишиг тогтоож, хараат бус, алагчлалгүй зөвлөх нь зохих ёсны асуултад хариулт өгөх арга хэрэгслийг бий болгож гишүүдийн дунд зөвшилцлийг дэмжих.

Польш Улсын Сеймээс баталсан “Депутатын ёс зүйн зарчим” нь судалгаанд хамрагдсан баримт бичгүүдээс хамгийн богино буюу 8 зүйлтэй. Зарчмын 1 дүгээр зүйлд “Үндсэн хуулийн 104 дүгээр зүйлд заасны дагуу тангараг өргөсөн Сеймийн депутат төрийн албанд ажиллахдаа холбогдох хууль эрх зүйн хэм хэмжээ, нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн ёс зүйн зарчмуудыг удирдлага болгон нийтийн сайн сайхны төлөө нийтлэг санаа тавьж ажиллана.” гэж заасан байна.

Депутат нь өөрийн нэр төрд нийцсэн байдлаар биеэ авч явах бөгөөд өөрийгөө үл хайхрах, нээлттэй байх, шударга байх, Сеймийн нэр төрийг хамгаалж байх, хариуцлагатай байх гэсэн 5 зарчмыг баримтална.

Зарчмуудыг мөрдөж байгаа эсэхэд Депутатын ёс зүйн хороо хяналт тавьж ажиллана. Тус Хорооны бүрэлдэхүүнд депутатуудын бүлэг тус бүрээс нэг төлөөлөгч сонгогдож орно. ДЭЗХ-ны төлөөлөгчид нэр дэвшигчийг бүлгийн дарга нар дэвшүүлэх бөгөөд нэр дэвшигч нь нэр хүнд, ёс суртахуунтай хүн байна.

Япон Улсын Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний дүрмийг Засгийн газрын 1999 оны 129 дүгээр тогтоолоор баталсан бөгөөд төрийн нийт албан хаагчид (Ерөнхий сайд, сайд нар, зөвлөхүүдээс эхлээд бүх төрийн албан хаагчид хамаарагдана) үйл ажиллагаандаа мөрдөж ажиллана.

Төрийн албан хаагчидтай харьцаж болзошгүй “авагчид ашиг сонирхлын талууд”-аас авч болохгүй хориотой зүйлсийн жагсаалтыг нарийвчлан гаргаж өгсөн.

Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний дүрмийг хэрэгжүүлж, хяналт тавьдаг байгууллага нь Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний зөвлөл юм. Мөн Засгийн газрын харьяа байгууллагуудад албан хаагчдын ёс зүйн хэм хэмжээг сахиулах, заавар зөвлөгөө өгөх чиг үүрэг бүхий ёс зүйн хяналтын ажилтан ажиллахаар заасан.

Парламентад хуралдаан даргалагч нь чуулганы үед болон түүний завсарлагаанаар дэг сахиулахад дүрмийн дагуу цагдаагийн хүчийг ашиглаж болох аж. Цагдаагийн ажилтнуудыг хуралдаан даргалагчийн хүсэлтийн дагуу Засгийн газраас явуулах ба тэд хуралдаан даргалагчийн удирдлагад ажиллана.

1.ИХ БРИТАНИЙН НИЙТИЙН ТАНХИМ

1.1.Парламентын гишүүдийн ёс зүйн дүрэм

Их Британийн Парламентын Нийтийн танхим (доод танхим)-аас “Парламентын гишүүдийн ёс зүйн дүрэм”-ийг²⁶⁹ 2012, 2015, 2018 онуудад баталж байжээ. Энэ дүрэмд Парламентын гишүүдийн баримтлах зарчим, хүлээлгэх хариуцлагыг тусгасан байна. Энэхүү “хариуцлага” гэдэгт Нийтийн танхимаас гаргасан бусад дүрэм болон спикерийн баталсан журмаар зохицуулсан бүх хариуцлагыг хамааруулдаг.

Парламентын гишүүдийн ёс зүйн дүрэм (цаашид “Ёс зүйн дүрэм”)-ийн **зорилго** нь бүх гишүүдэд Танхим, тэдний сонгогчид болон нийт ард түмний өмнө хүлээсэн үүргээ биелүүлэхэд нь дараах байдлаар туслахад оршино (Ёс зүйн дүрмийн §1):

- а) бүх гишүүдээс албан үүргээ гүйцэтгэхдээ хүлээх ёс зүйн стандарт, зарчмуудыг тогтоох;
- б) эдгээр стандарт, зарчмуудад үндэслэж бүх гишүүд дагаж мөрдөх ёс зүйн дүрмийг тогтоох; ингэснээр
- в) бүх гишүүдээс хүлээгдэж буй стандарт болон энэ дүрмийг дагаж мөрдөх Танхимын амлалтад олон нийтийн итгэлийг хангах зэрэг болно.

Ёс зүйн дүрмийн хамрах хүрээ нь гишүүдийн нийгмийн амьдралын бүхий л салбарт хамаарах боловч тэдний хувь хүний хувьд болон хувийн амьдралдаа хийдэг зүйлд хамаарахгүй. (§2) Энэ дүрэм нь нийт гишүүдэд хамаарах төдийгүй Сайд нарын ёс зүйг мөрдөж байгаа Парламентын гишүүдэд мөн хамаарна. (§3)

Нийтийн танхимаас Ёс зүйн дүрмийн хамт “Гишүүдийн ёс зүйн дүрмийн удирдамж”²⁷⁰ (цаашид “Удирдамж”)-ийг баталсан байна. Удирдамжид Парламентын гишүүний санхүүгийн ашиг сонирхлоо бүртгүүлэх, мэдүүлэх үүрэг, урамшуулал авахын тулд лоббидох хязгаарлалтын талаар нарийвчлан тодорхойлохоос гадна холбогдох гомдол хянан шалгах журмыг тайлбарласан байна²⁷¹.

Ёс зүйн дүрмийн хэрэгжилтэд хяналт тавих, гишүүдэд ёс зүйн асуудлаар зөвлөгөө өгөх үүрэгтэй хараат бус субъект болох Стандарт хариуцсан Комиссар (Commissioner for Standards)-ыг томилж ажиллуулдаг нь олон улсад сайн туршлагад тооцдог байна.²⁷² Дүрмийн хэрэгжилтэд мөн Нийтийн танхимын Стандартын хороо (Committee on Standards) хяналт тавина.

Лордуудын Танхим (Парламентын дээд Танхим) ч өөрийн Ёс зүйн дүрэмтэй, мөн түүний хэрэгжилтэд хяналт тавих хараат бус Стандарт хариуцсан Комиссартай байна.

Гишүүд ёс зүйн талаар дараах **нийтлэг зарчмыг** баримтална (§8):

- *Аминч бус байдал* – Төрийн албан тушаалтнууд зөвхөн нийтийн ашиг сонирхлын үүднээс шийдвэр гаргах ёстой. Тэд өөрсдөдөө, гэр бүлдээ, найз нөхдөдөө санхүүгийн болон бусад материаллаг ашиг олохын тулд албан үүргээ гүйцэтгэх ёсгүй;
- *Шударга байдал* – Төрийн албан тушаалтнууд албан үүргээ гүйцэтгэхэд нөлөөлж болзошгүй этгээд, байгууллагын өмнө аливаа санхүүгийн болон бусад үүргийг хүлээж авах ёсгүй;

²⁶⁹ UK House of Commons, Code of Conduct for Members of Parliament. (Approved by the House of Commons on 12 March 2012, 17 March 2015 and 19 July 2018). <https://www.parliament.uk/business/publications/commons/hoc-code-of-conduct/>

²⁷⁰ UK House of Commons, Guide to the Rules Relating to the Conduct of Members (Approved by the House of Commons on 17 March 2015 and 7 January 2019). <https://www.parliament.uk/business/publications/commons/hoc-code-of-conduct/>

²⁷¹ Их Британийн Парламентын цахим хуудас - <https://www.parliament.uk/mps-lords-and-offices/standards-and-financial-interests/parliamentary-commissioner-for-standards/code-of-conduct-and-rules-of-the-house/>

²⁷² National Integrity (Parliamentary Standards) Bill 2019. Finance and Public Administration Legislation Committee of Senate, Parliament of Australia. <https://www.aph.gov.au>

- *Объектив байдал* – Төрийн албан тушаалтнууд албан хаагчдыг томилох, гэрээ байгуулах, шагнал урамшуулал, хөнгөлөлт олгох тухай санал гаргах зэрэг төрийн албан үүргээ гүйцэтгэхдээ зохистой сонголт хийх ёстой;
- *Хариуцлагатай байдал* – Төрийн албан тушаалтнууд өөрсдийн гаргасан шийдвэр, үйл ажиллагааныхаа талаар олон нийтийн өмнө хариуцах бөгөөд албан тушаалдаа тохирсон хяналт шалгалт хийлгүүлэх ёстой;
- *Нээлттэй байдал* – Төрийн албан тушаалтнууд бүх шийдвэрийнхээ, үйл ажиллагааныхаа талаар аль болох нээлттэй байх ёстой. Тэд олон нийтийн ашиг сонирхлыг хөндсөн тохиолдолд шийдвэрийнхээ үндэслэлийг хэлж, тогтоосон хязгаарын хүрээнд мэдээлэх ёстой;
- *Шударга байдал* – Төрийн албан тушаалтнууд төрийн албан үүрэгтэй холбоотой хувийн ашиг сонирхлоо мэдээлэх, нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах байдлаар үүссэн зөрчилдөөнийг шийдвэрлэх ёстой;
- *Манлайлал* – Төрийн албан тушаалтнууд эдгээр зарчмуудыг манлайлал, үлгэр жишээгээр сурталчилж, дэмжих ёстой.

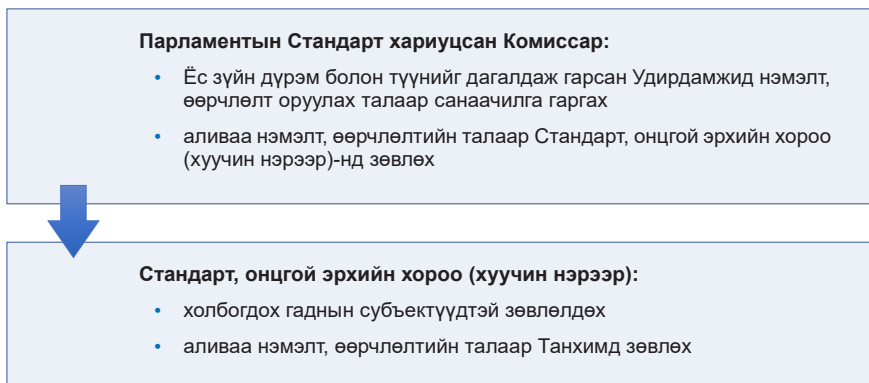
Ёс зүйн дүрмийн 11-18 дугаар зүйлд **ёс зүйн талаар** баримтлах дараах дүрмийг тусгажээ:

- өөрийн үйлдлийг нийтийн ашиг сонирхолд нийцүүлэх, хувийн болон нийтийн ашиг сонирхлын зөрчлөөс зайлсхийх, хэрэв эдгээр ашиг сонирхлын зөрчил үүссэн бол нийтийн ашиг сонирхолд нийцүүлэн нэн даруй шийдвэрлэнэ;
- Танхимын аливаа үйл ажиллагаанд хөлс авч өмгөөлөгчөөр оролцохгүй;
- аливаа хуулийн төслийг дэмжиж, эсхүл эсэргүүцэж сурталчилгаа явуулахын тулд авлига авахыг хориглоно;
- санхүүгийн ашиг сонирхлоо мэдүүлэхдээ Танхимын шаардлагыг ухамсартайгаар биелүүлнэ;
- бүрэн эрхийнхээ хугацаанд итгэл хүлээлгэсэн мэдээллийг зөвхөн албан үүргийнхээ хүрээнд ашиглана. Ийм мэдээллийг санхүүгийн ашиг олох зорилгоор ашиглахыг хориглоно;
- улсын төсвөөс аливаа зардал, тэтгэмж, байгууламж, үйлчилгээг тогтоосон журмын дагуу ашиглах талаар биечлэн хариуцна. Албан үүргийнхээ дагуу гишүүдийн үйл ажиллагаа улсын төслөөс санхүүжигдэх ба өөртөө болон хэн нэгэнд хэт хувийн болон санхүүгийн аливаа ашиг сонирхол, улс төрийн байгууллагад хэт их давуу эрх олгохыг хориглоно;
- Нийтийн танхим болон түүний гишүүдийн нэр хүнд, бүрэн бүтэн байдалд ноцтой хохирол учруулах үйл ажиллагаа явуулах ёсгүй;
- Парламентад ажиллаж байгаа болон түүнд зочилж байгаа аливаа хүнтэй найрсаг, хүндэтгэлтэй харьцана.

Мөн Нийтийн танхимын гишүүд **Зан төлвийн дүрэмд** заасан зарчмуудыг хүндэтгэх, мэргэжлийн ур чадвар эзэмших, бусдын үзэл бодлыг ойлгох, эелдэг, найрсаг байдал, үүрэг хариуцлагыг хүлээх зэрэг зарчмуудыг баримтлах ёстойг Ёс зүйн дүрмийн 9 дүгээр зүйлд заасан байна.

2003 оны 2 дугаар сард тухайн үеийн Стандарт, онцгой эрхийн хороо (Committee on Standards and Privileges)²⁷³-оос гаргасан зөвлөмжид Ёс зүйн дүрэмд хэрхэн **нэмэлт, өөрчлөлт оруулах** талаар тусгасан нь Парламентын хоёр Танхимд хамааралтай аж:

²⁷³ 2012 оны 12 дугаар сарын 13-ны өдөр Стандарт, онцгой эрхийн хороо (Committee on Standards and Privileges)-г Стандартын болон Онцгой эрхийн гэж хоёр Хороо болгон зохион байгуулжээ.

2016 онд Нийтийн танхимын өмнөх Стандарт хариуцсан Комиссар (цаашид “Комиссар” гэх) нь Ёс зүйн дүрэм болон Удирдамжид нэмэлт, өөрчлөлт оруулах талаар санаачилга гарган тухайн үед мөрдөж байсан Ёс зүйн дүрмийн талаар олон нийтийн хэлэлцүүлгийг 2 удаа хийж, түүнд үндэслэж боловсруулсан саналаа 2017 оны 5 дугаар сард Стандартын хороонд хэлэлцүүлэхээр хүргүүлжээ. Харин Стандартын хороо нь 2018 оны 7 дугаар сарын 13-ны өдөр Ёс зүйн дүрмийг шинэчлэх тухай зөвлөмжийг Нийтийн танхимд гаргасан байна.²⁷⁴

Үүний үр дүнд 2018 оны 7 дугаар сарын 19-ний өдөр Төлөөлөгчдийн танхим төдийгүй Лордуудын танхим ч Ёс зүйн дүрмээ шинэчлэн батлахдаа танхайрал, дарамт шахалт, бэлгийн дарамттай тэмцэх зорилготой Бие даасан гомдол хянан шийдвэрлэх бодлого (Independent Complaints and Grievance Policy, ICGP)-ын талаар тусгажээ. Парламентын гишүүдийн дээрх үйлдлүүдтэй холбоотой гомдлыг энэхүү шинэ журмын дагуу нууцаар хянан шалгах эрхийг Комиссарт олгосон байна.

1.2.Стандартын хороо ба түүний эрх, үүрэг

Стандартын хороо нь Комиссарын үйл ажиллагаанд хяналт тавих зорилгоор Нийтийн танхимаас байгуулсан **тусгай хороо** (select committee) юм. Тус Хорооны бүрэн эрх болон бүрэлдэхүүнийг Нийтийн танхимын дэгээр²⁷⁵ зохицуулдаг.

Стандартын хороо нь Парламентын аль ч гишүүнийг Хорооны өмнө ирүүлэх, Хорооны, эсхүл Комиссарын хянан үзэж байгаа асуудалтай холбоотой тухайн гишүүний эзэмшилд байгаа тодорхой баримт бичиг, бүртгэлийг тус Хорооны өмнө гаргаж өгөхийг шаардах эрхтэй.

2019 оноос Стандартын хороо нь Нийтийн танхимын 3 гишүүн, энгийн 3 гишүүнээс бүрдэнэ.²⁷⁶ Нийтийн танхим өөрөөр шийдвэрлээгүй бол Стандартын хороонд сонгогдсон гишүүд нь Парламентын тухайн бүрэн эрхийн хугацаанд тус Хорооны гишүүнээр ажиллана. Стандартын хорооны даргад зөвхөн сөрөг хүчний гишүүн сонгогдоно.

Стандартын хорооны **энгийн гишүүд** (lay members) нь Нийтийн танхимын гишүүн бус, олон нийтийн гишүүн байна. Тус Хорооны хэлэлцүүлэгт хараат бус, Парламентын гаднах санаа бодлыг илэрхийлэх зорилгоор Нийтийн танхимын стандартын тогтолцоонд бие даасан, шинэ элемент болгон янз бүрийн мэргэжил, мэдлэг, туршлагатай энгийн гишүүдийг сонгох болсон.

Энгийн гишүүдийг нээлттэй, шударга өрсөлдөөний дагуу жендэрийн тэнцвэрийг хадгалж сонгоно. Хэрэв тухайн хүнийг шударга, нээлттэй өрсөлдөөний үндсэн дээр сонгоогүй бол

²⁷⁴ Их Британийн Парламентын цахим хуудас - <https://www.parliament.uk/mps-lords-and-offices/standards-and-financial-interests/parliamentary-commissioner-for-standards/code-of-conduct-and-rules-of-the-house/>

²⁷⁵ Standing Orders of the House of Commons. Addendum to Standing Orders (Public Business) 29 April 2021. <https://www.parliament.uk/business/publications/commons/standing-orders-public11/>

²⁷⁶ Их Британийн Парламентын цахим хуудас - <https://committees.parliament.uk/committee/290/committee-on-standards/content/116434/lay-members-committee-on-standards/>

хэнийг ч энгийн гишүүнээр томилж болохгүйг Нийтийн танхимын дэгээр тогтоосон. Энгийн гишүүнээр Нийтийн, эсхүл Лордуудын танхимын гишүүнээр сонгогдож байсан, эсхүл энгийн гишүүнээр томилогдож байсан хүнийг сонгохгүй.

Энгийн гишүүнийг Нийтийн танхимын тогтоолоор томилно. Түүний томилогдох хугацааг тус Танхимын тогтоолд заах бөгөөд энэ хугацаа 6 жилээс хэтрэхгүй. Энгийн гишүүн нь дараах тохиолдлуудад тус Танхимын тогтоолоор Стандартын хорооны энгийн гишүүн байхаа болино:

- Нийтийн, эсхүл Лордуудын танхимын гишүүн болсон бол;
- энгийн гишүүнээсээ татгалзаж байгаа тухай мэдэгдэл Хороонд өгсөн бол;
- Хороо нь тухайн энгийн гишүүнд сэтгэл хангалуун бус байгаагаа мэдэгдэн энгийн гишүүнээс нь болиулах ёстой гэж үзсэн бол (үндэслэлийг тайланд тусгана).

Энгийн гишүүд нь гэрчээс асуулт асуух, Стандартын хорооны тайлангийн төсөл болон бусад асуудлаар санал гаргах, санал өгөх эрхтэй буюу тус Хороо болон дэд хорооны үйл ажиллагаанд Нийтийн танхимын гишүүнтэй адил үүрэг гүйцэтгэнэ.²⁷⁷

Стандартын хороо нь дараах **чиг үүргийг** хэрэгжүүлнэ:

- Комиссарын үйл ажиллагаанд хяналт тавих;
- гишүүдийн санхүүгийн ашиг сонирхлын болон Нийтийн танхимаас тогтоосон бусад ашиг сонирхлын бүртгэлийг бүрдүүлэх, хөтлөх талаарх Комиссарын саналыг судлах;
- эдгээр бүртгэлийн хэлбэр, агуулгад үе үе (from time to time) хяналт тавих;
- ашиг сонирхлыг бүртгэх, зарлахтай холбогдуулан Комиссарын гаргасан тодорхой саналыг авч үзэх;
- гишүүдийн ёс зүйтэй холбоотой аливаа асуудлуудыг, түүний дотор Комиссарын зүгээс тус хороонд танилцуулсан Ёс зүйн дүрмийг зөрчсөнтэй холбоотой тодорхой гомдлыг авч үзэх;
- шаардлагатай гэж үзвэл Ёс зүйн дүрэмд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн талаар зөвлөх.

Хэрэв Ерөнхий прокурор (Attorney General), Ерөнхий өмгөөлөгч (Advocate General), Ерөнхий хуульч (Solicitor General) зэрэг хуулийн ажилтнууд (Law Officers) нь Парламентын гишүүн бол Стандартын хорооны хуралдаанд оролцож болох боловч хуралдааны ирцэд болон санал хураалтад оролцохгүй.

Стандартын хороо нь нээлттэй хуралдааны үйл ажиллагааг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулахаас татгалзах эрхтэй.

Тус Хороо нь дэд хороодыг байгуулах, тус Хороонд шилжүүлсэн аливаа асуудлыг дэд хороодод шилжүүлэх эрхтэй. **Дэд хороо** нь 3 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байх бөгөөд бүрэлдэхүүнд нь Нийтийн танхимын болон энгийн гишүүний төлөөлөл заавал байна.

1.3. Стандарт хариуцсан Комиссарын чиг үүрэг

Комиссар нь Нийтийн танхимын тогтоолоор 5 жилийн хугацаатай томилдог хараат бус албан тушаалтан бөгөөд тэрээр дараах **чиг үүргийг** хэрэгжүүлнэ:

- гишүүдийн санхүүгийн ашиг сонирхлын бүртгэлийг хөтлөх;
- Ёс зүйн дүрмийн хэрэгжилтэд хяналт тавих;
- Ёс зүйн дүрэмд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн талаар Стандартын хороонд зөвлөх;
- Ёс зүйн дүрмийн 11-18 дугаар зүйлд заасныг зөрчсөн гэсэн мэдээлэл, гомдлыг хянан шалгах²⁷⁸ (энд дурдсан зүйлийг “1.1.Ес зүйн дүрэм” хэсгээс үзнэ үү);

²⁷⁷ 2019 оны 01 дүгээр сарын 07-ны өдрийн Стандартын хорооны Тавдугаар тайланг (НС 1726, 2017-19) батлахаас өмнө энгийн гишүүд нь Хорооны тайлангийн төсөл болон бусад асуудлаар санал гаргах, санал өгөх эрхгүй байсан. Түүнчлэн энгийн гишүүдийг анх 2012 онд Стандартын хороонд нэмж оруулахдаа Нийтийн Танхимын 11 гишүүн, энгийн 4 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байсан, 2016-2019 онд аль аль гишүүний тоог 7 болгож тэнцүүлж байжээ.

²⁷⁸ Удирдамжид “inquiry” (мөрдөн шалгах) гэснийг “хянан шалгах” гэж авч үзсэн болно.

- Парламентын гишүүдийн танхайрал, дарамт шахалт, бэлгийн дарамттай холбоотой гомдлуудыг Бие даасан гомдол хянан шийдвэрлэх бодлого (ICGP)-ын дагуу нууцаар хянан шалгах;
- сэтгүүлчид, Парламентын гишүүдийн ажлын албаныхан, Парламент дахь бүх намын бүлгийнхний санхүүгийн ашиг сонирхлын бүртгэлийг хөтлөх;
- намын бүлгийнхэн ашиг сонирхлоо мэдүүлээгүй тухай гомдлыг хянан шалгах зэрэг болно.

Харин сэтгүүлчид болон гишүүдийн ажлын албаныхантай холбоотой гомдлыг Гишүүдийн санхүүгийн ашиг сонирхлыг бүртгэгч (Registrar of Members' Financial Interests) хүлээн авч хянаана.

Комиссар зөвхөн Нийтийн танхимд гишүүний ёс зүйтэй холбоотой тодорхой асуудлыг шалгах эсэхийг тодорхойлохдоо Ёс зүйн дүрэм, эсхүл Ашиг сонирхлын бүртгэлтэй холбоотой дүрмийг зөрчсөн болохыг нотлох хангалттай нотолгоо байгаа эсэхийг харгалзан үзнэ.

Комиссарын бүрэн эрхэд хамаарахгүй дараах асуудлуудыг хянан шалгахгүй:

- Нийтийн танхим дахь үйл явцыг (тус Танхимын Спикерийн бүрэн эрхэд хамааралтай);
- Парламентын гишүүд Парламентад хэрхэн санал өгсөн, тэдний дэмжиж байгаа, эсхүл дэмжихгүй байгаа бодлогыг;
- Парламентын гишүүдийн нийгмийн сүлжээгээр солилцсон саналыг;
- Парламентын гишүүдийн зардалтай холбоотой гомдлыг (үүнийг 2010 оны 5 дугаар сараас Парламентын бие даасан стандартын газар (Independent Parliamentary Standards Authority) хариуцаж байна);
- Лордуудын танхимын гишүүдтэй холбоотой асуудлыг (үүнийг Лордуудын танхимын Комиссар хариуцна);
- Сайд нарын албан үүрэгтэй холбоотой гомдлыг (үүнийг Ерөнхий сайдын баталсан Сайд нарын ёс зүйн дүрмээр зохицуулна);
- улс төрийн намуудын санхүүжилтийн асуудлыг (хандивыг хүлээн зөвшөөрөх эсэх асуудал нь Сонгуулийн хороонд хамааралтай);
- эрүүгийн гэмт хэргийг (энэ нь цагдаагийн байгууллагад хамааралтай).

Комиссар нь жил бүр хэрэгжүүлсэн чиг үүргийнхээ талаар Танхимд хариуцан тайлагнана. Түүнчлэн, тэрээр албан үүргийнхээ дагуу хүлээн авсан гомдол, шалгагдаж буй асуудлын талаарх мэдээлэл, тэдгээрийг шийдвэрлэсэн байдал, холбогдох бусад мэдээлэл, баримт бичгийг хэвлэн нийтэлж болно.

1.4.Зөрчил хянан шалгах ажиллагаа

Комиссарын бүрэн эрхийн хүрээнд

Комиссар нь дараах тохиолдолд **хянан шалгах ажиллагаа явуулна**:

- гишүүний Ёс зүйн дүрэм (11-18 дугаар зүйл) болон түүнтэй холбоотой бусад дүрмийг зөрчсөн тухай гомдлыг;
- шаардлагатай бол гишүүний зүй бус үйлдэлтэй холбоотой Комиссарын анхаарлын төвд орсон тодорхой асуудлыг.

Парламентын гишүүд холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу хувийн ашиг сонирхлын талаарх мэдээллийг нээлттэй байлгах бөгөөд дараах тохиолдолд **мэдэгдэх үүрэгтэй**:

- өөр ажил эрхэлсний цалин хөлс –
 - 100 фунт стерлингээс дээш гарсан бол;
 - тухайн хуанлийн жилд олон удаа нэг эх үүсвэрээс төлбөр хийгдэж, нийлбэр дүн нь 300 фунт стерлингээс дээш гарсан бол;
- хүлээн авсан бэлгийн үнэ өртөг –

- 300 фунт стерлингээс дээш гарсан бол;
- хүлээн авсан хандив болон бусад дэмжлэг –
 - нэг удаа 1500 фунт стерлингээс дээш гарсан бол;
 - тухайн хуанлийн жилд олон удаа нэг эх үүсвэрээс хандив, дэмжлэг авч, нийлбэр дүн нь 500 фунт стерлингээс дээш гарсан бол;
- хилийн чанадад хийсэн айлчлал –
 - гишүүн, эсхүл төсвийн сангаас бүрэн хариуцаагүй бөгөөд 300 фунт стерлингээс дээш гарсан бол;
- Их Британийн болон хилийн чанадад эзэмшдэг газар, үл хөдлөх хөрөнгө –
 - хөрөнгийн нийт үнэ 100,000 фунт стерлингээс дээш гарсан бол;
 - хөрөнгөөс үүдэлтэй орлого нь тухайн хуанлийн жилд 10,000 фунт стерлингээс дээш гарсан бол;
- эзэмшиж байгаа хувьцаа –
 - хувь нийлүүлсэн хөрөнгө нийт хөрөнгийн 15 хувиас их бол;
 - хувь нийлүүлсэн хөрөнгийн 15 ба түүнээс бага хувь нь 70,000 фунт стерлингээс их бол;
- гэр бүлийн гишүүн нь ажиллаж Парламентаас олгосон цалин хөлс –
 - тухайн хуанлийн жилд 700 фунт стерлингээс дээш гарсан бол.

Комиссар Ёс зүйн дүрмийг дагаж мөрдөхтэй холбоотой тодорхой асуудлыг хянан шалгана. Гишүүд нь Нийтийн танхимын хянан шалгах ажиллагааны үйл явцад хамтран ажиллах үүрэг хүлээдэг бөгөөд Комиссар болон Стандартын хороог лоббидохгүй.

Комиссар нь гомдлыг эхлээд **урьдчилсан байдлаар нягтална:**

- гомдол гаргагч нь гомдлоо бичгээр гаргах бөгөөд нэрээ нууцлахгүй байх (Гомдол гаргагч нь шаардлагатай бол Комиссарын ажлын албатай нууцаар холбоо барьж болох ба албан ёсны мөрдөн шалгах эсэх талаар урьдчилан нягтлахаас өмнө хувийн мэдээллээ өгсөн байна. Комиссар гишүүдэд гомдол гаргагчийн нэрийг мэдэгдэх боловч хаягийг нь мэдэгдэхгүй.);
- өөрийн эрхлэх асуудлын хүрээнд хамаарах эсэх;
- Ёс зүйн болон бусад дүрмийг зөрчсөн эсэх талаар шалгалт эхлүүлэх үндэслэлтэй нотлох баримт хангалттай байгаа эсэх.

Комиссар нь гомдлын шинж чанар, ноцтой байдлыг харгалзан хянан шалгах эсэх талаар **шийдвэр гаргаж**, түүнийгээ гомдол гаргагч болон Стандартын хороонд мэдэгдэнэ:

- гомдлыг хянан шалгахгаар шийдвэрлэсэн бол Комиссар хянан шалгах ажиллагаагаа хэрэг бүртгэл явуулахаас эхлүүлнэ;
- гомдлыг хянан шалгахгүй гэж шийдвэрлэсэн бол уг гомдлыг давж заалдахгүй. Харин шинэ нотлох баримт гарч ирсэн бол тэрээр шийдвэрээ эргэн харж болно;
- хэрэв гомдолд нь Комиссарын эрхлэх асуудлын хүрээнд хамааралгүй, тухайлбал, гэмт хэргийн шинжтэй бол гомдол гаргагчид уг гомдлоо цагдаагийн байгууллагад, эсхүл эрх бүхий байгууллагуудад шилжүүлэхийг гомдол гаргагчид зөвлөнө.

Стандартын хорооны бүрэн эрхийн хүрээнд

Стандартын хороо нь гишүүд Танхимын аливаа дүрмийг зөрчсөн тухай гомдлын талаарх Комиссарын дүгнэлтийг дараах байдлаар хянана:

- Хороо нотлох баримтыг олон нийтэд нээлттэй, эсхүл нууцаар цуглуулах эсэхийг шийдвэрлэнэ (ихэвчлэн нууцаар цуглуулдаг);
- Хороо аливаа нээлттэй хуралдааныг олон нийтэд нэвтрүүлэхээс татгалзаж болно (Хороо нь дотоод хэлэлцүүлгээ хаалттай явуулдаг).

Комиссарын дүрэм зөрчсөн гэсэн дүгнэлтийг Стандартын хорооноос бүхэлд нь, эсхүл хэсэгчлэн зөвшөөрч болох ба хариуцлага хүлээлгэхтэй холбогдуулан тухайн гишүүнд дор дурдсаныг санал болгоно:

- а) бичгээр уучлалт хүсэх;
- б) ашиг сонирхлын мэдүүлэгт харьцангуй бага алдаа гарсан бол дэгийн дагуу Танхимын хуралдаанд уучлалт хүсэх;
- в) хувийн мэдэгдэл хийх замаар Танхимын хуралдаанд уучлалт хүсэх;
- г) гишүүн бус хүмүүсийн хувьд тодорхойгүй, эсхүл тодорхой хугацаагаар мандатыг хүчингүй болгох;
- д) Танхим дахь үйл ажиллагааг тодорхой хугацаанд түр түдгэлзүүлэх (энэ хугацаанд гишүүн цалин авахгүй тул Танхимын нутаг дэвсгэрээс гадуур байна).

Онц ноцтой зөрчилд Стандартын хороо цаашид авах арга хэмжээний талаар зөвлөмжийг хүргүүлдэг. Тухайлбал, гишүүнийг огцруулах эсэхийг Танхим шийдвэрлэнэ.

Хэрэв гомдол гаргагч нь гомдлоо буцааж татсан бол Нийтийн танхимын хуралдаанд уучлалт хүснэ.

Энэхүү хяналт шалгалттай холбоотой шийдвэр, нотлох баримтыг Комиссарын болон Стандартын хорооны цахим хуудсанд нийтэлнэ.

Хяналт шалгалтын явцад буюу хяналт шалгалтын дараа Комиссар уг нотлох баримт нотлогдоогүй гэж дүгнэвэл, түүнийг батлахгүй бөгөөд дүгнэлтийнхээ талаар Стандартын хороонд товч мэдэгдэнэ.

Хэрэв гишүүн Ёс зүйн дүрэм зөрчсөн талаарх гомдол нь хяналт шалгалтаар нотлогдсон тохиолдолд гомдлыг дараах байдлаар шийдвэрлэнэ:

- а) Комиссар зөрчлийг ноцтой биш гэж үзвэл, асуудлыг **залруулах замаар** эцэслэн шийдвэрлэнэ:
 - гишүүн өөрийн зөрчлийг хүлээн зөвшөөрч, уучлалт хүсэх бөгөөд цаашид дахин зөрчил гаргахгүй байх арга хэмжээгээ тайлбарлана;
 - гишүүн тодорхой хэмжээний төлбөр төлөх (энэ нь Парламентын байр, нөөцтэй холбоотой асуудалд хамаатай), эсхүл бусад зохих залруулгыг хийнэ.
- б) Комиссар зөрчлийг ноцтой биш гэж үзвэл, шалгалтаа дуусгаад асуудлыг Стандартын хороонд шилжүүлнэ. Энэ тохиолдолд Комиссар хянан шалгасан талаарх зөвлөмжөө Стандартын хороонд хүргүүлнэ. Тус Хорооноос зөрчил гаргасан эсэх талаар өөрсдийн дүгнэлтээ гаргах ба энэ үед гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх санал гаргаж болно.

Харин Комиссар хянан шалгалтын үр дүнд зөрчлийг залруулах журмаар шийдвэрлэхэд тохиромжгүй, эсхүл хянан шалгах үйл ажиллагааны явцад илүү өргөн цар хүрээтэй асуудал болохыг олж тогтоосон бол нотлох баримт, дүгнэлт, санамж бичгийг Стандартын хороонд мэдэгдэнэ.

Мөрдөн шалгах ажлын хэсгийн хүрээнд

Комиссар нь гомдлыг шалгах явцад Стандартын хорооны хүсэлтээр шалгалттай холбоотой нотлох баримтыг тогтооход туслах Мөрдөн шалгах ажлын хэсэг (Investigatory Panel)-ийг байгуулж болно.

Уг ажлын хэсэг нь ажлын хэсгийн ахлагч буюу Комиссар, 2 шинжээчийн бүрэлдэхүүнтэй байх бөгөөд хаалттай хуралдах журамтай. Шинжээчдийн нэг нь хуулиар мэргэшсэн байх ба түүнийг Комиссар томилно, хоёр дахь шинжээч нь Стандартын хороонд харьяалалгүй гишүүн байх ба Нийтийн танхимын Спикер томилно.

Ажлын хэсгийн ахлагч буюу Комиссар нь ажлын хэсгийн ажиллах журмыг тогтоох, ажлын хэсэгт туслах зорилгоор зөвлөх томилох эрхтэй.

Хянан шалгаж байгаа аливаа гомдлын талаар Парламентын гишүүнээс Хорооны хуралдаанаар сонсох, гэрч дуудах, бусад гэрчүүдийг шалгах бөгөөд хянан шалгах ажиллагаа дууссаны дараа Стандартын хороонд дараах байдлаар тайлагнана:

- шаардлагатай гэж үзвэл гишүүдийн зан төлөвтэй холбоотой түүний анхаарлыг татсан тодорхой асуудлыг хянан шалгаж, тайлагнана;
- хуулиар мэргэшсэн шинжээч нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хууль ёсны зарчимд нийцэж байгаа эсэх талаар тайлагнана;
- шинжээчийн хувиар ажилласан гишүүд нь Танхим болон түүний гишүүдийн ёс заншил, практик үйл ажиллагааг харгалзан үзсэн эсэх талаарх санал дүгнэлт гаргаж болно.

Нийслэлийн Цагдаагийн газартай хийсэн санамж бичиг

Стандартын хороо, эсхүл Комиссарын үйл ажиллагаанаас болж хууль ёсны хэрэгжилтэд саад учруулахгүй талаар тус Хороо болон нийслэл хотын Цагдаагийн газрын хооронд санамж бичиг байгуулжээ. Уг санамж бичгийн дагуу эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаа нь тус Танхимын дотоод сахилгын процессоос давуу байх зарчмыг баримтална.

Одоогоор Комиссарын үйл ажиллагааны хараат бус байдлыг хангах зорилгоор санамж бичгийг дахин хэлэлцэж байгаа бөгөөд үүний тулд Цагдаагийн газар, Стандартын хороо, Комиссарын хооронд хоёр талын тусдаа хоёр санамж бичиг байгуулахаар ажиллаж байна.

2.КАНАДЫН НИЙТИЙН ТАНХИМ

2.1.Эрх зүйн үндэс

Канадын Холбооны хариуцлагын тухай хуульд (The Federal Accountability Act, FAA) ашиг сонирхлын зөрчлийн талаар дараах хоёр үндсэн өөрчлөлт оржээ.²⁷⁹

- а) Ашиг сонирхлын зөрчлийн тухай хууль²⁸⁰ батлагдаж, Засгийн газрын сайд нар, Парламентын нарийн бичгийн дарга нар, Захирагчийн томилсон Зөвлөлийн гишүүд болон бусад төрийн өндөр албан тушаалтнууд, улс төрийн ажилтнуудад хамаарах ашиг сонирхлын зөрчлийн талаар хуульчилсан;
- б) 2004 онд Канадын Парламентын тухай хуульд²⁸¹ орсон нэмэлт, өөрчлөлтөөр Парламентын хоёр танхимд ашиг сонирхол, ёс зүйн зөрчлийг зохицуулах бие даасан зохицуулалт, түүнд хяналт тавих бие даасан албан тушаалтныг томилохоор хуульчилсан. Үүний дагуу Нийтийн танхимаас Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмийг баталж, түүнд хяналт тавих Ашиг сонирхлын зөрчил, ёс зүйн Комиссар (Conflict of Interest and Ethics Commissioner)-тай болсон байна.

2.2.Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрэм

Нийтийн танхимын гишүүдийн *Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмийг*²⁸² Нийтийн танхимын дэг (Standing Orders of the House of Commons)-ийн бүрэлдэхүүн хэсэг болгон 1 дүгээр хавсралтаар баталсан байна. 2004 оны 10 дугаар сарын 04-ний өдрийн 38 дахь Парламентын анхны хуралдаанаар хүчин төгөлдөр болж эхэлсэн Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмийн **зорилго** нь:

²⁷⁹Maxime-Olivier Thibodeau, Alexandra Savoie. Conflict of Interest at the Federal Level: Legislative Framework Background Paper. Publication No. 2010-92-E. Revised on: 2018-01-25. https://lop.parl.ca/sites/PublicWebsite/default/en_CA/ResearchPublications/201092E

²⁸⁰<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-36.65/>

²⁸¹<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/p-1/index.html>

²⁸²<https://www.ourcommons.ca/about/standingorders/Index-e.htm>

- олон нийтийн зүгээс гишүүдийн шударга байдалд итгэх итгэлийг, мөн институтийн хувьд Нийтийн танхимд хүлээлгэх хүндэтгэл, итгэл үнэмшлийг хадгалах, бэхжүүлэх;
- гишүүд нийтийн ашиг сонирхлыг хувийн ашиг сонирхлоос дээгүүр тавьдаг стандартыг дагаж мөрдөж байгааг олон нийтэд харуулах, олон нийт үүнийг шүүж болохуйц ил тод тогтолцоог бий болгох;
- гишүүдэд хувийн ашиг сонирхлоо олон нийтийн үүрэг, чиг үүрэгтэйгээ хэрхэн уялдуулах талаар илүү их итгэл, удирдамжаар хангах;
- нийтлэг жишиг тогтоож, хараат бус, алагчлалгүй зөвлөх нь зохих ёсны асуултад хариулт өгөх арга хэрэгслийг бий болгож гишүүдийн дунд зөвшилцлийг дэмжих.

Дүрмээр Нийтийн танхим гишүүдийн баримтлах дараах **зарчмуудыг “хүлээн зөвшөөрч тунхагласан”** байна:

- нийтийн ашиг сонирхолд үйлчилж, боломжийнхоо хэрээр сонгогчдыг төлөөлөх;
- ашиг сонирхлын бодит, эсхүл илэрхий зөрчлөөс зайлсхийхийн тулд олон нийтийн үүргээ шударгаар биелүүлж, хамгийн өндөр стандартыг дагаж мөрдөх, мөн олон нийтийн гишүүн бүрийн, Нийтийн танхимын шударга байдалд итгэх итгэл үнэмшлийг хадгалах, бэхжүүлэх;
- албан ёсны чиг үүргээ зөвхөн хуулийн хүрээнд хэрэгжүүлж, хувийн асуудлаа олон нийтийн хамгийн ойр хяналтад байхаар зохион байгуулах;
- хувийн ажил хэргээ бодит, эсхүл илэрхий ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх байдлаар зохион байгуулах, хэрэв ийм зөрчил үүсвэл нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах байдлаар шийдвэрлэх;
- тэдний хувийн үнэлэлт, шударга байдлыг алдагдуулах үндэслэлтэй гэж үзэж болох тул дүрэмд зааснаас бусад тохиолдолд албан тушаалд хамаарах бэлэг, ашгийг хүлээн авахгүй.

Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмийн 8-25 дугаар зүйлд **ёс зүйн талаар** баримтлах дараах дүрмийг тусгасан байна. Үүнд:

- гишүүн нь хувийн ашиг сонирхлоо дэмжих (эсхүл дэмжих оролдлого хийх)-гүй байх;
- гишүүн нь албан тушаалын нөлөөллөө ашиглах (эсхүл ашиглах оролдлого хийх)-гүй байх;
- гишүүн албан тушаалдаа олж авсан албаны мэдээллийг ашиглах, бусдад өгөх (эсхүл ашиглах, өгөх оролдлого хийх)-гүй байх;
- Нийтийн танхим, эсхүл Хороогоор хэлэлцэж байгаа асуудалд нөлөөлж болзошгүй хувийн ашиг сонирхол бүхий гишүүн нь, асуудлыг хэлэлцэх үед байлцаж байвал энэ талаар амаар болон бичгээр мэдэгдэх;
- гишүүн хувийн ашиг сонирхлынхоо дагуу хэлэлцүүлэгт оролцохгүй, санал өгөхгүй байх
- гишүүн, эсхүл түүний гэр бүлийн аль нэг гишүүн нь хуулиар зөвшөөрөгдсөн нөхөн олговроос бусад аливаа бэлэг, бусад ашиг тусыг шууд болон шууд бус байдлаар хүлээн авахгүй байх (энэ нь гишүүний албан үүргээ хэрэгжүүлэхэд нөлөөлж болзошгүй);
- гишүүн төрөөс санхүүжүүлээгүй буюу бусдын зардлаар аялал, томилолтоор явахгүй байх;
- гишүүн нь өөрөө тэтгэмж авдаг Засгийн газар, бусад байгууллагатай гэрээний нэг тал байж болохгүй (хэрэв Комиссар тухайн гэрээ нь гишүүний албан үүрэгт нөлөөлөхгүй гэж үзсэн бол хамаарахгүй; энэ нь Нийтийн танхимын гишүүнээр сонгогдохоос өмнө байгуулагдсан гэрээнд хамаарахгүй боловч гэрээг шинэчлэхэд хамаарна);
- гишүүн Канадын Засгийн газартай гэрээ байгуулсан олон нийтийн корпорацад үнэт цаас эзэмшихийг хориглохгүй (Комиссар уг эзэмшлийн хэмжээг гишүүний албан үүрэгт нөлөөлөхүйц том хэмжээтэй гэж үзэхгүй бол);

- гишүүн нь Канадын Засгийн газартай байгуулсан түншлэл, корпорацын хувь эзэмших ёсгүй (Комиссар хувь хэмжээ нь гишүүний албан үүрэгт нөлөөлөхгүй гэж үзэхгүй бол; энэ нь Нийтийн танхимын гишүүнээр сонгогдохоос өмнө байгуулагдсан гэрээнд хамаарахгүй боловч гэрээг шинэчлэхэд хамаарна);
- гишүүн хувийн болон гэр бүлийнхээ гишүүдийн хувийн ашиг сонирхлыг илтгэсэн бүрэн мэдүүлгийг Комиссарт хүргүүлэх;
- Комиссарын мэдүүлэгтэй холбоотой шаардсан аливаа асуултад хариу өгөх зэрэг байна.

Мэдээллийн ил тод байдал

Нийтийн танхимын гишүүд хувийн ашиг сонирхлын талаарх мэдээллийг нээлттэй байлгах үүрэгтэй. Тухайлбал, гишүүдийн аяллуудын дэлгэрэнгүй жагсаалт, авсан бэлгүүдийн бүртгэлийг тогтмол хэвлэн нийтэлнэ. Мөн эдгээр үйл ажиллагааны аль нэгд нь шалгалт хийх шаардлагатай бол тухайн шалгалтын үр дүнг албан ёсны цахим хуудаст цаг тухайд нь нийтэлж, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, олон нийтэд хүргэх боломжтой.²⁸³

Мэдээллийн энэхүү ил тод байдал нь парламентын гишүүдийн ёс зүйг хянах өөр нэг хэмжүүр²⁸⁴ бөгөөд шаардлагатай бол хянан шалгах явцад албан тушаалтнуудад эрүүгийн хэрэг үүсгэх нотлох баримтыг гаргаж өгдөг байна.

Ёс зүйн дүрэм

Нийтийн танхимын дэгийн тухай хуулийн 2 дугаар хавсралтаар **Ёс зүйн дүрмийг**²⁸⁵ баталсан бөгөөд дүрэм нь дараах зорилготой:

- тус Танхимд гишүүд чиг үүргээ сайн гүйцэтгэхэд нь бэлгийн дарамтаас ангид байх орчинг бүрдүүлэх;
- бэлгийн дарамтын талаар мэдээлэхийг уриалах;
- холбогдох гомдлыг хянан шийдвэрлэх журмыг тогтоох;
- асуудлыг шийдвэрлэх явцад нууцлалыг хадгалах зэрэг болно.

2.3. Ашиг сонирхлын зөрчил, ёс зүйн Комиссарын эрх, үүрэг

Нийтийн танхимын Ашиг сонирхлын зөрчил, ёс зүйн Комиссар (цаашид “Комиссар”)–тай холбоотой эрх зүйн харилцааг Канадын Парламентын тухай болон Ашиг сонирхлын зөрчлийн тухай хуулиуд, тус Танхимын гишүүдийн Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмээр тус тус зохицуулдаг.

Комиссар нь Нийтийн танхимын хараат бус албан тушаалтан, Нийтийн танхимын өмнө хариуцан тайлагнах бөгөөд энэ нь Засгийн газраас хараат бус байхыг баталгаажуулж өгсөн хэрэг юм.

Тэрээр Ашиг сонирхлын зөрчлийн тухай хуулиар төрийн албан тушаалтнуудын, харин Нийтийн танхимын гишүүдийн Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмээр тус Танхимын гишүүдийн хувийн ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ.

Комиссарын томилгоо, тавигдах шаардлага, бүрэн эрх, үүрэг, албан тушаалын зэрэг, дэв, цалин хөлс зэргийг Канадын Парламентын тухай хуулийн 81-90 дүгээр зүйлд зохицуулжээ.

Комиссарын томилгоог Нийтийн танхимд суудал авсан бүх намын тэргүүнүүдтэй хэлэлцэн, зөвшилд хүрсний үндсэн дээр тус Танхимын тогтоолоор баталсны дараа Зөвлөлийн Тэргүүн (Governor in Council) **томилж**, Нийтийн танхимын саналаар Зөвлөлийн Тэргүүн **огцруулна**.

²⁸³Жишээлбэл, Нийтийн Танхимын Ёс зүйн комиссарын цахим хуудасны “Тайлан ба хэвлэмэл бүтээгдэхүүнүүд”-ийг үзнэ үү: <http://ciec-ccie.gc.ca/Default.aspx?pid=12&lang=en>

²⁸⁴Mary Dawson. 2013. The Conflict of Interest Act: Five-Year Review: Submission to the Standing Committee on Access to Information, Privacy and Ethics. Office of the Interest and Ethics Commissioner, Ottawa. 67-8 дахь тал.

²⁸⁵<https://www.ourcommons.ca/about/standingorders/Index-e.htm>

Анхны Комиссарыг 2007 оны 7 дугаар сард томилж байжээ. Комиссарын албан тушаал эрхлэх бүрэн эрхийн хугацаа 7 жил байх ба хэдэн ч удаа томилогдож болно.

Комиссар нь дараах **шаардлагуудыг** хангасан байна:

- гишүүд нь мужийн хууль тогтоох байгууллагын хуулийн дагуу томилдог мужийн шүүхийн, эсхүл Канадын Дээд шүүхийн шүүгчээр ажиллаж байсан;
- Зөвлөлийн Тэргүүний үзэж байгаагаар дараах асуудлаар туршлагатай гэдгээ баталсан холбооны, эсхүл мужийн удирдах зөвлөл, комисс, эсхүл шүүхийн гишүүнээр ажиллаж байсан:
 - ашиг сонирхлын зөрчил;
 - санхүүгийн хэлэлцээр;
 - мэргэжлийн дүрэм ба зарчим;
 - ёс зүй;
- Сенатын Ёс зүйн хянагч (Ethics Officer), эсхүл Ёс зүйн Комиссараар ажиллаж байсан.

Комиссар нь Канадын Парламентын тухай хуулийн дагуу дараах **эрх, үүргийг** хэрэгжүүлнэ:

- бүрэн эрхийнхээ хүрээнд Нийтийн танхимаар дамжуулан Танхимын гишүүдийг, тэдний Парламент дахь чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд чиглүүлэх;
- эрх, үүргийнхээ хүрээнд аливаа гэрээ, санамж бичиг, эсхүл бусад хэлэлцээрт нэгдэн орох;
- Комиссарын ажлын алба (Office of the Commissioner)-ны чиг үүргийг гүйцэтгэхэд шаардлагатай гэж үзсэн аливаа төлөөлөгч, судлаач, зөвлөх, мэргэжилтнүүдийг комиссын байцаагч, албан хаагчаар ажилд томилох;
- өөрийн бүрэн эрх, чиг үүргийг гүйцэтгүүлэхээр тодорхой этгээдэд хориг, хязгаартайгаар түүнийг төлөөлөх бүрэн эрх олгох.

Тэрээр эрх, үүргээ хэрэгжүүлэхдээ Нийтийн танхим, түүний гишүүдийн нэгэн адил дархан эрх, ямба эдлэнэ. Тэрээр (мөн түүний нэрийн өмнөөс, эсхүл түүний даалгавраар үүрэг гүйцэтгэгч) эрх, үүргийг хэрэгжүүлэх явцад хийсэн үйлдэл, хэлсэн үг, хийсэн мэдэгдэл, гүйцэтгэсэн даалгавар, даалгавар гүйцэтгэхээр завдсан тохиолдол бүр иргэний болон эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанаас ангид байна.

Комиссар бүрэн эрхийн хүрээнд олж авсан мэдээллийг холбогдох этгээдийн зөвшөөрөлгүйгээр өөр зорилгоор ашиглахыг, мөн нууцын зэрэгт хамаарах аливаа мэдээллийг жилийн тайланд аа тусгахыг хориглоно.

Комиссар нь томилогдсон болон сонгогдсон албан тушаалтнуудын хувийн ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх асуудлын талаар Нийтийн танхимын Байнгын хороодод **тайлагнана**:

- а) Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмээр хүлээсэн үүргийнхээ талаар Дэг, дотоод хэргийн байнгын хороонд (Standing Committee on Procedure and House Affairs);
- б) Ашиг сонирхлын зөрчлийн тухай хуулийн дагуу хүлээсэн үүргийнхээ талаар, мөн Ашиг сонирхлын зөрчил, ёс зүйн Комиссарын ажлын албаны ерөнхий удирдлагын талаар Мэдээллийн хүртээмж, нууцлал, ёс зүйн байнгын хороонд тус тус тайлагнана.

Харин Канадын Парламентын тухай хуулийн дагуу Комиссар нь тухайн санхүүгийн жил дуусахаас 3 сарын өмнө үйл ажиллагааныхаа тайланг Нийтийн танхимын Спикерт өргөн барих ба Спикер уг тайланг Нийтийн танхимаар хэлэлцүүлэх журамтай.

Комиссар нь өөрийн гэсэн хараат бус **Ашиг сонирхлын зөрчил, ёс зүйн Комиссарын Ажлын алба** (Office of the Conflict of Interest and Ethics Commissioner)-тай бөгөөд Парламентын харьяанд байдаг. Ажлын албаны ажилтнуудыг Комиссар өөрөө томилох ба Холбооны улсын төрийн албан хаагчдын бүрэлдэхүүнд хамаарахгүй,

2.4.Зөрчил хянан шалгах ажиллагаа

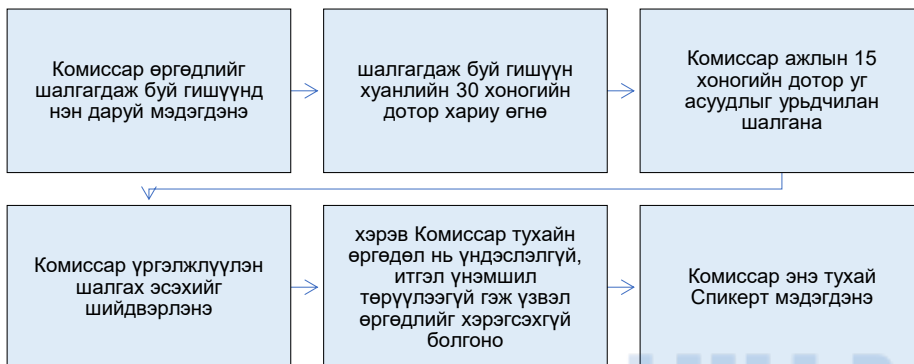
Нийтийн танхимын гишүүд хувийн ашиг сонирхлын талаарх мэдээллийг нээлттэй байлгах үүрэгтэй ба дараах тохиолдолд **мэдэгдэх үүрэгтэй**:

- хүлээн авсан бэлгийн үнэ өртөг (Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмийн §14) –
 - 200 доллараас дээш гарсан бол;
- бусдын зардлаар явсан аялал (§15) –
 - зардал нь 200 доллараас дээш гарсан бол;
- орлого, хөрөнгө, өр төлбөр (§21) –
 - 10.000 доллараас дээш гарсан бол (эх үүсвэр, шалтгааныг ил болгох);
 - 12 сарын хугацаанд гэр бүлийн гишүүдийн авах буюу авахаар төлөвлөж буй 1000 доллараас дээш гарсан бол.

Ашиг сонирхлын зөрчлийн дүрмийн дагуу Комиссар дараах 3 тохиолдолд Нийтийн танхимын гишүүн уг дүрмийг зөрчсөн эсэхэд хяналт шалгалт явуулж болно (§27):

- бусад гишүүний өргөдлийн дагуу;
- Нийтийн танхимаас гаргасан саналын дагуу;
- Комиссар өөрийн санаачлагаар.

Бусад гишүүний өргөдлийн дагуу – өөр нэг гишүүн дүрэм зөрчсөн тухай өргөдлийг бичгээр гаргах ба дүрэм зөрчсөн тухай үндэслэлийг тодорхойлон гарын үсэг зурж баталгаажуулна. Комиссар бусад гишүүнээс өргөдөл хүлээн авсны дараа доорх процессын дагуу хянан шалгах эсэх талаар шийдвэрээ гаргана (§27(3.1); (3.2); (6))

Нийтийн танхимаас гаргасан саналын дагуу – гишүүн дүрмийг мөрдөж байгаа эсэхийг шалгахыг Нийтийн танхимын тогтоолоор Комиссарт даалгасан бол тэрээр урьдчилж шалгахгүйгээр нэн даруй хянан шалгах ажиллагааг эхлүүлнэ.

Комиссар дараах журмаар хянан шалгах ажиллагааг явуулна:

- шалгагдаж байгаа гишүүн гэмт хэрэг үйлдсэн гэж үзэх үндэслэлтэй бол хянан шалгах ажиллагааг нэн даруй зогсоож, зохих байгууллагад мэдэгдэнэ;
- өөр байгууллага уг асуудлыг шалгаж байгааг мэдвэл хянан шалгах ажиллагааг зогсооно;
- шалгагдаж байгаа гишүүнд ял оногдуулсан бол хэрэг бүртгэлийг зогсооно;
- хянан шалгах ажиллагааныхаа хүрээнд гэрчийн мэдүүлэг, нотлох баримт бүрдүүлэх, өөрийн эрх мэдлийн хүрээнд холбогдох байгууллагаас шаардлагатай тодруулах баримт бичиг цуглуулах ажлыг гүйцэтгэнэ;
- шалгалтын тайланг олон нийтэд нээлттэй болгоно.

Комиссар дараах гурван үр дүнгийн аль нэгийг тайлагнана (§27; 29):

- гишүүний үйл ажиллагаа нь дүрэм зөрчөөгүй гэсэн;
- дүрмийн зөрчил “хөнгөн” бол –
 - “хөнгөн” зөрчил гэдэгт (1) гишүүн урьдчилан сэргийлэх бүхий л боломжит арга хэмжээг авсан, (2) болгоомжгүйгээр үйлдсэн, (3) шударга ёсны шийдвэрийн алдаанаас үүдэлтэй гарсан зэргийг хамааруулна;
 - зөрчил нь “хөнгөн” гэж тогтоовол Комиссар тайландаа ямар нэгэн хориг арга хэмжээ авахгүй байхыг зөвлөж болно;
- дээр дурдсаны аль нь ч хамаарахгүй гэсэн –
 - энэ тохиолдолд зохих шийтгэлийг санал болгоно.

Нийтийн танхимд Комиссарын тайланг дараах журмаар хэлэлцэнэ:

- шалгагдаж байгаа гишүүнд уг асуудлыг хэлэлцэх үед байлцах болон бичгээр, эсхүл биечлэн, эсхүл өмгөөлөгч буюу бусад төлөөлөгчөөр дамжуулан мэдэгдэл хийх боломжоор хангана;
- гишүүн аль өдрийн хуралдаанаар мэдэгдэл хийх хүсэлтэй байгаагаа Танхимын спикерт мэдэгдэнэ;
- шалгагдаж байгаа гишүүн зөвхөн нэг удаа 20 минутаас хэтрэхгүй хугацаанд үг хэлэх эрхтэй;
- Танхим уг асуудлаар хэлэлцүүлгийг завсарласан, тохиролцох санал гараагүй бол тайлан ирүүлсэн өдрөөс хойш хуралдааны 30 дахь өдөр Комиссарын тайлангийн талаар санал хураалт явуулна;
- Танхим Комиссарын тайланг зааврын хамт түүнд дахин хянуулахаар илгээж болно.

3. ПОЛЬШ УЛС

3.1. Депутатын ёс зүйн зарчим

Сеймийн хуралдааны дэгийн дагуу “Депутатын ёс зүйн зарчим”-ын төслийг Сеймийн Депутатын ёс зүйн хороо (Deputies' Ethics Committee)²⁸⁶-ноос өргөн мэдүүлж, Сеймийн тогтоолоор батална. (§145.2) 1998 онд Сеймээс баталсан “Депутатын ёс зүйн зарчим” (Principles of Deputies' Ethics)²⁸⁷ нь 8 зүйлтэй бөгөөд зарчмын 1 дүгээр зүйлд “Үндсэн хуулийн 104 дүгээр зүйлд заасны дагуу тангараг өргөсөн Сеймийн депутат төрийн албанд ажиллахдаа холбогдох хууль эрх зүйн хэм хэмжээ, нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн ёс зүйн зарчмуудыг удирдлага болгон нийтийн сайн сайхны төлөө нийтлэг санаа тавьж ажиллана.” гэж заасан байна.

Депутат нь өөрийн нэр төрд нийцсэн байдлаар биеэ авч явах бөгөөд дараах зарчмуудыг баримтална (Депутатын ёс зүйн зарчмын §3):

²⁸⁶<http://oide.sejm.gov.pl/>

²⁸⁷Principles of Deputies' Ethics. 1998. <https://www.sejm.gov.pl/prawo/zep.htm>

- 1) өөрийгөө үл хайхрах;
- 2) нээлттэй байх;
- 3) шударга байх;
- 4) Сеймийн нэр төрийг хамгаалж байх;
- 5) хариуцлагатай байх.

Дээр дурдсан 5 зарчмын дагуу депутат нь:

- 1) өөрийгөө үл хайхрах зарчим – нийтийн эрх ашгийг удирдлагаа болгох ёстой. Тэрээр албан чиг үүргээ өөрийн болон ойр дотны хүмүүсийн ашиг сонирхлын үүднээс ашиглах ёсгүй, Европын парламентын гишүүний хувьд түүний үйл ажиллагаанд нөлөөлөх аливаа давуу эрхийг хүлээн зөвшөөрөх ёсгүй (§3);
- 2) нээлттэй байх зарчим – шийдвэр гаргахдаа аль болох олон нийтэд ойлгомжтой байдлаар ажиллах ёстой. Тэрээр хувийн ашиг сонирхлын хамаарлыг өөрийнх нь гаргасан шийдвэртэй илчлэх ёстой (§4);
- 3) шударга ёсны зарчим – үүргээ зөв биелүүлэх ёстой. Үүнийг шаардсан асуудалд тэрээр мөн чанарыг харгалзан үзэх ёстой (§5);
- 4) Сеймийн нэр төрийг хамгаалж байх зарчим – Сеймийн нэр хүндэд халдах үйлдлээс зайлсхийх ёстой. Тэрээр бусдын нэр төрийг хүндэтгэх ёстой (§6);
- 5) хариуцлагатай байх зарчим – гаргасан шийдвэр, үйлдлийнхээ төлөө хариуцлага хүлээх ёстой. Тэрээр холбогдох мөрдөн байцаалтын болон хяналтын журмыг дагаж мөрдөх ёстой (§7).

Депутатын ёс зүйн зарчмын 8 дугаар зүйлд зааснаар хэрэв депутат ёс зүйн зарчмыг зөрчсөн бол Сеймийн хуралдааны дэгийн дагуу хариуцлага хүлээнэ.

3.2. Депутатын ёс зүйн хороо

Польш Улсын Сеймийн хуралдааны дэгийн 13 дугаар бүлэгт Депутатын ёс зүйн хорооны эрх зүйн байдлыг зохицуулсан байна.

Депутатын ёс зүйн хорооны бүрэлдэхүүн

Депутатын ёс зүйн хороо (ДЁЗХ)-ны бүрэлдэхүүнд депутатуудын бүлэг тус бүрээс нэг төлөөлөгч сонгогдож орно. ДЁЗХ-ны төлөөлөгчид нэр дэвшигчийг бүлгийн дарга нар дэвшүүлэх бөгөөд нэр дэвшигч нь нэр хүнд, ёс суртахуунтай хүн байна.

Тус Хорооны гишүүнийг сонгох үйл явц нь дараах журмаар явуулна:

- Сеймийн аливаа депутат (эсхүл ДЁЗХ-ны төлөөлөгчид нэр дэвшигч) нь тус Хорооны гишүүнд нэр дэвшигчийг эсэргүүцэж болох ба үндэслэл бүхий эсэргүүцлийг Сеймийн Маршал (the Marshal of the Sejm) буюу даргад гаргана. Үндэслэл бүхий эсэргүүцлийн дагуу ДЁЗХ-ны гишүүнээр сонгогдохыг түдгэлзүүлнэ;
- тухайн нэр дэвшигч, эсхүл түүнийг нэр дэвшүүлсэн бүлэг нь эсэргүүцэл гаргаснаас хойш 7 хоногийн дотор Сеймийн дарга тавьсан эсэргүүцлийн талаар тайлбар гаргаж болно;
- Сеймийн Тэргүүлэгчид ²⁸⁸ эсэргүүцэл, тайлбарыг авч үзээд “үндэслэлтэй”, эсхүл “хангалттай үндэслэлгүй” гэсэн шийдвэрийг аль нэгийг тогтоолоороо гаргана:
 - хэрэв “үндэслэлтэй” гэж үзвэл Сеймийн Тэргүүлэгчид ДЁЗХ-ны гишүүнд шинэ нэр дэвшигчийг нэн даруй нэр дэвшүүлэхийг эрх бүхий хүмүүсээс хүснэ;
 - хэрэв “хангалттай үндэслэлгүй” гэж үзвэл Сеймийн Тэргүүлэгчид эсэргүүцэл гаргасан этгээдэд байр сууриа илэрхийлж, эсэргүүцлээ буцааж авахыг уриална:
 - эсэргүүцэл гаргасан этгээд нь эсэргүүцлээ хэвээр үлдээх бол энэ тухайгаа 7 хоногийн дотор Сеймийн даргад мэдэгдэнэ;

²⁸⁸ Сеймийн Тэргүүлэгчид (the Presidium of the Sejm)-ийн бүрэлдэхүүнд Сеймийн дарга болон дэд дарга нар багтана.

- хэрэв эсэргүүцэл гаргасан этгээд нь дээрх хугацаанд дахин эсэргүүцэл гаргаагүй бол Сеймийн Тэргүүлэгчид тухайн нэр дэвшигчдийг ДЭЗХ-ны гишүүнээр сонгох тухай саналыг Сеймд хүргүүлнэ;
- хэрэв бүлгийн дарга нар нэр дэвшүүлээгүй, нэр дэвшигчийг тодруулах хугацаа өнгөрсөн зэрэг шалтгаанаар тухайн бүлгээс нэр дэвшигчдээгүй бол Сеймийн Тэргүүлэгчид нь Сеймд шинэ нэр дэвшигчдийг санал болгож болно;
- хэрэв Сеймийн Тэргүүлэгчдийн санал болгосон нэр дэвшигчдийг дээрх журмаар эцэргүүцсэний улмаас ДЭЗХ-ны бүрэлдэхүүнийг сонгох үйл явц мухардалд орвол Сейм өөрөө шинэ нэр дэвшигчийг тодорхойлно;
- ДЭЗХ-ны гишүүнд нэр дэвшигчдэд татгалзах зүйлгүй бол тус Хорооны бүрэлдэхүүнийг Сеймийн санал хураалтаар батална.

ДЭЗХ-ны гишүүн нь нэр дэвшүүлсэн бүлгийнхээ гишүүнчлэлийг алдсан тохиолдолд мөн тус Хорооныхоо гишүүнчлэлийг хамт алдана.

Хорооны дарга, дэд даргын чиг үүргийг ДЭЗХ-ны гишүүд ээлжлэн 6 сарын хугацаатай гүйцэтгэнэ.

Депутатын ёс зүйн хорооны үйл ажиллагаа

ДЭЗХ дараах чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ:

- төлөөлөгчдийн буруутай үйлдлийн хэргийг шалгах;
- төлөөлөгчдийн хөрөнгө, орлогын мэдүүлэгт дүн шинжилгээ хийх;
- хөрөнгө, орлогын мэдүүлэгтэй холбоотой асуудлыг шалгах;
- Төлөөлөгчдийн ёс зүйн зарчмыг дагаж мөрдүүлэх, хяналт тавих.

ДЭЗХ-ны нийт гишүүдийн талаас доошгүй хувийн ирцтэйгээр хаалттай хуралдаж, үнэмлэхүй олонхын саналаар шийдвэрлэхийг Сеймийн хуралдааны дэгд хуульчилсан байна. ДЭЗХ-ноос гарсан шийдвэрийг олон нийтэд мэдээлнэ.

ДЭЗХ нь Сеймийн депутатууд “Депутатын ёс зүйн зарчим”-ыг дагаж мөрдөж байгаа эсэхэд хяналт тавих ба зарчмыг зөрчсөн төлөөлөгч тус Хорооны өмнө хариуцлага хүлээнэ.

Депутатуудын нэр хүндэд харш үйлдэл гаргасан төлөөлөгчийн зөрчлийг “Депутатын ёс зүйн зарчим”-ыг үндэслэн шийдвэрлэнэ. Мөн Хороо нь өөрийн бүрэн эрхэд хамаарах асуудлыг санаачлагаараа авч үзэж болно.

3.3. Гомдол хянан шийдвэрлэх

Сеймийн аливаа төлөөлөгч, парламентын байгууллага, бусад хуулийн этгээд нь ДЭЗХ-нд гомдол гаргаж болно. ДЭЗХ эхлээд гомдлыг шалгах эсэхийг шийдвэрлэх ба гарсан аливаа шийдвэрийн талаар гомдол гаргагчид, нэр нь холбогдож байгаа тухайн депутатад бичгээр мэдэгдэнэ. Хороо гомдлыг хэлэлцэхээр шийдвэрлэсэн бол гомдол хэлэлцэх газар, эхлэх цагийг талуудад мэдэгдэнэ.

Нэр нь холбогдсон депутат нь холбогдох асуудлаар ДЭЗХ-нд тодруулга өгч болно, эсхүл Хорооноос хянан шалгах ажиллагааны явцад түүнээс тодруулга авч болно.

Хорооны гишүүдийн олонхын саналаар тухайн депутатыг “Парламентын ёс зүйн зарчим”-ыг зөрчсөн гэж үзвэл дараах хариуцлагын аль нэгийг хүлээлгэнэ:

- сануулах;
- хатуу сануулах;
- зэмлэх.

Хороонд давж заалдах гомдол гаргаж болно. Хэрэв тухайн депутат нь давж заалдахгүй бол уг шийдвэрийг албан ёсны мэдээнд нийтэлнэ.

4.ЯПОН УЛС

Япон Улс нь хоёр танхим бүхий Парламентын хаант засаглалтай улс бөгөөд Парламент нь Төлөөлөгчдийн болон Зөвлөхүүдийн танхимаас бүрдэх хууль тогтоох байгууллага юм.

Тус улсын Үндсэн хуулийн 58 дугаар зүйлд “Танхим бүр өөрийн үйл ажиллагааны журам, дотоод сахилгын журам, зохисгүй байдал гаргасан гишүүдэд хариуцлага ногдуулах журмаа тогтооно” гэж заасан байна.²⁸⁹

Япон Улсын төрийн албан хаагчдын ёс зүй, сахилга хариуцлагын асуудлыг нь Үндсэн хууль²⁹⁰, Төрийн албаны үндэсний хууль²⁹¹, Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний хууль²⁹² болон Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний дүрмээр²⁹³ тус тус зохицуулдаг бөгөөд Парламентын гишүүдийн хувьд дээр дурдсан хуулиудаас гадна Парламентын буюу Диетийн тухай хуулиар²⁹⁴ зохицуулж өгсөн байна.

4.1.Сахилгын байнгын хороо

Диетийн тухай хуулийн 41 дүгээр зүйлд заасны дагуу Төлөөлөгчдийн болон Зөвлөхүүдийн танхим нь хоёулаа Сахилгын байнгын хороотой. Танхимуудын Байнгын хороод нь эрхлэх асуудлынхаа хүрээнд тогтоол гаргаж, өргөдөл болон бусад асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэдэг.

Байнгын хорооны гишүүдийг чуулганы эхэнд танхим тус бүрээс тухайн гишүүний бүрэн эрхийн хугацааг дуусах хүртэл хугацаагаар томилно. (Диетийн тухай хуулийн §42) Байнгын хорооны даргыг хорооны гишүүд дундаас сонгох (§25) бөгөөд дарга Байнгын хорооны өдөр тутмын үйл ажиллагааг удирдаж, хорооны дэг журмыг сахиулна (§47). Байнгын хорооны дарга хуралдааны дэг журмыг сахиулахын тулд хуралдааны дэг зөрчсөн хэнийг ч хуралдааны танхимаас гарахыг шаардах эрхтэй (§52). Диетийн тухай хуульд Байнгын хорооны гишүүдийн тоог заагаагүй бөгөөд Зөвлөхүүдийн танхимын дүрэм (The Rules of the House of Councillors)-д Сахилгын байнгын хороо (Зөвлөхүүдийн танхимын) нь 10 гишүүнтэй байх ба үндсэн чиг үүрэг нь сахилгын зөрчил гаргасан гишүүнд сахилгын шийтгэл ногдуулна гэж заасан байна.

Байнгын хороонд мэргэжлийн мэргэшсэн мэргэжилтэн, судлаачид ажиллах (§43) бөгөөд гишүүдэд мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх үндсэн чиг үүрэгтэй.

4.1.Ёс зүйн дүрэм

Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний дүрмийг Засгийн газрын 1999 оны 129 дүгээр тогтоолоор баталсан бөгөөд төрийн нийт албан хаагчид (Ерөнхий сайд, сайд нар, зөвлөхүүдээс эхлээд бүх төрийн албан хаагчид хамаарагдана) үйл ажиллагаандаа мөрдөж ажиллана. Төрийн албан хаагчийн үйл ажиллагаандаа хориглох зүйлийг дурдвал:

- Төрийн албан хаагчид хуулиар олгосон чиг үүргээ хэрэгжүүлж байхдаа ард иргэдийг ялгаварлан гадуурхах, давуу эрх олгохгүйгээр эрх тэгш харьцах,
- Төрийн албан хаагчид хувийн асуудлаа олон нийтээс ангид байлгаж, хувийн ашиг хонжоо олохын тулд албан тушаалаа урвуулан ашиглах,
- Ард иргэдийн төрд итгэх итгэлийг алдагдуулах ямар нэгэн үйлдэл гаргахгүйгээр ажиллах тухай заасан байна.

Мөн төрийн албан хаагчидтай харьцаж болзошгүй "ашиг сонирхлын талууд" (ихэвчлэн бизнесийн байгууллагууд, эсхүл улсын сангаас мөнгө авагчид)-аас авч болохгүй хориотой зүйлсийн жагсаалтыг нарийвчлан гаргаж өгсөн:

²⁸⁹ Өлзийсайхан Л, “Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ”, 2019 он, 147 дахь тал.

²⁹⁰ Япон Улсын Үндсэн хууль., http://www.shugiin.go.jp/internet/itdb_kenpou.nsf/html/kenpou/en/constitution.htm

²⁹¹ Төрийн албаны үндэсний хууль., <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail?id=2713&vm=02&re=>

²⁹² Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний хууль., <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail?id=104&vm=02&re=>

²⁹³ Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний дүрэм., <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail?id=104&vm=02&re=>

²⁹⁴ Диетийн тухай хууль (The Diet law)., <https://www.sangiin.go.jp/eng/law/diet/index.htm>

- бэлэн мөнгө, урамшуулал;
- бараа бүтээгдэхүүн;
- үл хөдлөх хөрөнгө;
- зээл авах;
- үл хөдлөх хөрөнгө, эсхүл бараа бүтээгдэхүүнийг үнэ төлбөргүй ашиглах;
- үнэ төлбөргүй аливаа үйлчилгээ;
- аялал жуулчлал, хоол унданд үнэгүй орох зэрэг болно.

Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний дүрмийг хэрэгжүүлж, хяналт тавьдаг байгууллага нь Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний зөвлөл бөгөөд Зөвлөлийн гишүүдийг Парламентын танхимуудын зөвшөөрснөөр хамгийн өндөр ёс суртахуунтай, шударга, хууль тогтоомж, ёс зүйг сахиулах мэдлэг боловсролтой, өмнө нь төрийн албан хаагчаар ажиллаж байсан (улсын яллагчаас бусад) 20 хүртэл хүнийг Засгийн газрын тогтоолоор томилдог. Зөвлөл нь Удирдах зөвлөлтэй байх бөгөөд дарга, 4 гишүүнээс бүрдэнэ.

Мөн Засгийн газрын харьяа байгууллагуудад албан хаагчдын ёс зүйн хэм хэмжээг сахиулах, заавар зөвлөгөө өгөх чиг үүрэг бүхий ёс зүйн хяналтын ажилтан ажиллахаар заасан.

4.2.Гишүүд сахилгын зөрчил гаргасан тохиолдолд авах арга хэмжээ

Танхимын гишүүн сахилгын зөрчил гаргасан тохиолдолд даргалагч түүнийг эхлээд Сахилгын байнгын хороонд хэлэлцүүлэхээр шилжүүлнэ. Сахилгын байнгын хорооны шийдвэр гаргасны дараа чуулганы хуралдаан даргалагч тухайн танхимын шийдвэрийг гаргана. Сахилгын байнгын хороонд Төлөөлөгчдийн танхимд дөчин ба түүнээс дээш, Зөвлөхүүдийн танхимд хорь ба түүнээс дээш гишүүн дэмжсэн тохиолдолд сахилгын шийтгэл ногдуулах тухай хүсэлтийг гаргаж болно. Энэ хүсэлтийг сахилгын зөрчил гарсан өдрөөс хойш гурав хоногийн дотор хүргүүлэх ёстой. (Диетийн тухай хуулийн §121)

Чуулганы хаалтын өдөр буюу хаалтын өмнөх өдөр гарсан сахилгын зөрчлийн талаар Тэргүүлэгчдийн дарга дараагийн хуралдааныг зарласан өдрөөс хойш гурав хоногийн дотор Сахилгын байнгын хороонд шилжүүлж болно. Хэрэв даргалагч түүнийг Сахилгын байнгын хороонд шилжүүлээгүй, эсхүл хороонд шилжүүлсэн боловч шийдвэр гаргаагүй, эсхүл хороо уг асуудлыг хэлэлцэж дууссан бол Танхим энэ талаар тогтоол гаргахгүй.

Парламентын чуулганы чөлөө цагт хороо, эсхүл танхим, бусад газарт гишүүн сахилгын зөрчил гаргасан тохиолдолд даргалагч нь дараагийн Парламентын чуулганы хуралдааныг зарласан өдрөөс хойш 3 хоногийн дотор Сахилгын байнгын хороонд шилжүүлж болно.

Парламентын чуулганы чөлөө цагт хороо, эсхүл танхим, бусад газарт сахилгын зөрчил гарсан тохиолдолд гишүүн Диетийн тухай хуулийн 121 дүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэгт зааснаар Төлөөлөгчдийн танхимд 40 ба түүнээс дээш, Зөвлөлийн танхимд 20 ба түүнээс дээш гишүүдийн дэмжлэгтэйгээр сахилгын шийтгэл ногдуулахаар хүсэлт гаргаж болно. Парламентын чуулганы дараагийн хуралдааныг зарласан өдрөөс хойш гурван өдрийн дотор сахилгын шийтгэл ногдуулах хүсэлт гаргаж болно. (§121-III)

Гишүүд сахилгын зөрчил гаргасан тохиолдолд дараах арга хэмжээг авна (§122):

- чуулганы нээлттэй хуралдаан дээр сануулах;
- чуулганы нээлттэй хуралдаан дээр уучлалт гуйлгах;
- Танхимын хуралдаанд оролцохыг тодорхой хугацаагаар түдгэлзүүлэх;
- хөөн зайлуулах.

Хуралдаан даргалагч, сахилгын зөрчил гаргасан өдрөөс хойш долоо хоногийн дотор хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хариу мэдэгдээгүй, өөрийнхөө үйлдлийг танилцуулаагүй гишүүнд зарлан дуудах хуудсыг тусгайлан олгоно. Чуулганы нэгдсэн хуралдаан болон Хорооны хуралдаанд чөлөөний хугацаа дууссан байхад мөн зарлан дуудах хуудсыг хүлээн авснаас хойш долоо хоногийн дотор ирээгүй, өөрийн үйлдлийг танилцуулаагүй гишүүний зөрчлийг даргалагч Сахилгын байнгын хороонд хүргүүлнэ (§124).

4.3. Парламентын хуралдааны дэг сахиулах

Тус улсын Диетийн тухай хуулийн 14-15 дугаар бүлэгт хуралдааны дэг сахиулахтай холбоотой харилцааг зохицуулсан байна.

Хуралдааны дэг

Япон Улсын Төлөөлөгчдийн танхимын дэгийн үйл ажиллагааг зохицуулах албан ёсны баримт материал олдоогүй тул Зөвлөхүүдийн танхимын дэгийн дүрмийг авч үзсэн болно. Зөвлөхүүдийн танхимын дэг (Rules of the House of Councillors)-д зааснаар гишүүд хуралдааны дараах дэг журмыг сахих ёстой.²⁹⁵

- гишүүд танхимыг хүндэтгэх ёстой (§207);
- гишүүд хурлын танхим болон Хорооны уулзалтын өрөөнд бие биедээ хүндэтгэл үзүүлэх ёстой (§208);
- хурлын танхим, эсхүл Хорооны хуралдааны танхимд малгай, гадуур хувцас, ороолт, шүхэр зэргийг биедээ авч орохыг үл зөвшөөрнө. Ерөнхийлөгчөөс зөвшөөрөл авсан хүн бүр ижилхэн эрхтэй (§209);
- хурлын танхимд тамхи татаж үл болно (§210);
- гишүүд хуралдааны туршид хуралдааны материалаас бусад ном, сонин уншиж үл болно (§211);
- гишүүд хуралдааны туршид хориотой зүйл ярих, эмх замбараагүй байдал үүсгэх, бусад гишүүнийг яриа хийж байхад саад болохыг хориглоно (§212);
- Ерөнхийлөгчийн зөвшөөрөлгүй индэр рүү гарч үл болно (§213);
- Ерөнхийлөгч хонх дуугаргахад танхимд цуглана (§214);
- хурлын хаалт, эсхүл завсарлагаар гишүүд Ерөнхийлөгчийг босохоос өмнө танхимыг орхиж үл болно (§215);
- дэгтэй холбоотой бүх асуудлыг Ерөнхийлөгч танхимд шийдвэрлэнэ (§216).

Хуралдаан даргалагч нь чуулганы үед, мөн чуулганы завсарлагаанаар дэг сахиулахад дүрмийн дагуу цагдаагийн хүчийг ашиглаж болно. Цагдаагийн ажилтнуудыг хуралдаан даргалагчийн хүсэлтийн дагуу Засгийн газраас явуулах ба тэд хуралдаан даргалагчийн удирдлагад ажиллана.

Гишүүн хуралдааны дэг зөрчсөн, эмх замбараагүй байдал бий болгосон, эсхүл Танхимын нэр хүндэд халдсан бол хуралдаан даргалагч нь түүнд дараах шаардлагуудыг тавина:

- сануулга өгөх;
- үг хэлэх эрхийг нь хязгаарлах;
- хэлсэн үгээ татаж авах.

Хэрэв хуралдаан даргалагчийн шаардлагыг биелүүлэхгүй бол тухайн өдрийн хуралдааныг дуусах хүртэл, эсхүл дараагийн өдрийг дуустал хуралдаанд оролцохыг хориглоно.

Харин Танхимын эмх замбараагүй байдал хяналтаас гарсан бол хуралдаан даргалагч нь тухайн хуралдааныг хойшлуулахыг тус улсын Парламентын тухай хуульд болон Дээд танхимын дэгийн 232 дугаар зүйлд тус тус заасан байна.

Танхимд байгаа гишүүдийн хувийн асуудлаар доромжилсон үг хэллэг хэрэглэхийг хориглох ба хэрэв хуралдааны үед өөрийгөө доромжлуулсан гэж үзсэн гишүүн Танхимд сахилгын арга хэмжээ авахуулах талаар өргөдөл гаргаж болно.

Дэг зөрчигчдөд авах арга хэмжээ

Дээд танхимын дэг (The Rules of the House of Councillors)-д²⁹⁶ зааснаар хуралдааны дэг зөрчигдвөл дараах сахилгын арга хэмжээг авна:

²⁹⁵ Өлзийсайхан Л, “Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ”, 2019 он, 157-р тал.

²⁹⁶ <https://www.sangiin.go.jp/english/law/rothoc/index.htm>

- нэгдсэн хуралдааны үед Дээд танхимын Ерөнхийлөгч (President of the House of Councillors) хуралдааныг завсарлуулах, хуралдааныг хойшлуулах, эсхүл дэг зөрчсөн гишүүнийг танхимаас гаргах арга хэмжээ авна (§232);
- Хорооны хуралдааны үед дэг зөрчигдвөл Хорооны дарга хуралдааныг завсарлах, эсхүл хуралдааныг хаах арга хэмжээ авна (§233);
- Хорооны хуралдаан, танхимын хуралдаан, эсхүл бусад хуралдааны дэг зөрчигдвөл Дээд танхимын Ерөнхийлөгч сахилгын хороонд мэдэгдэнэ (§234);
- доромжилсон үг хэллэгийг таслан зогсоох, эсхүл татаж авах шаардлагыг биелүүлэхгүй байгаа этгээдийн талаар Дээд танхимын Ерөнхийлөгч, Парламентын тухай хуулийн 116 дугаар зүйлд зааснаас гадна сахилгын хороонд шилжүүлэх арга хэмжээ авч болно;
- доромжилсон үг хэллэгийг таслан зогсоох талаар гаргасан Хорооны даргын сануулгыг биелүүлээгүй этгээдийг Хорооны дарга Диетийн тухай хуулийн 51 дүгээр зүйлд зааснаас гадна сахилгын арга хэмжээ авахаар Дээд танхимын Ерөнхийлөгчид мэдэгдэнэ (§235);
- хэн нэгэн этгээд нууц мэдээллийг задруулсан бол Дээд танхимын Ерөнхийлөгч Сахилгын хороо руу арга хэмжээ авахуулахаар явуулна (§236);
- Сахилгын дарга сахилгын арга хэмжээ авахуулах шаардлагагүй гэж үзсэн ч гэсэн аль нэг гишүүн сахилгын арга хэмжээ авахуулах талаар санал хураалгаж болно (§237);
- сахилгын арга хэмжээ авах асуудлыг Дээд танхимын Ерөнхийлөгч Танхимд нэн даруй оруулна. Арга хэмжээ авахдаа Дээд танхимын Ерөнхийлөгч Сахилгын хороогоор хэлэлцүүлэхгүйгээр танхимд санал хураалт явуулна (§238);
- сахилгын арга хэмжээнд холбогдсон гишүүдийг Сахилгын хороо дуудаж асуулт асууна (§239);
- сахилгын арга хэмжээ авахуулж буй гишүүн хуралдаанд, эсхүл Хорооны хуралдаанд оролцохгүй. Гэсэн ч Дээд танхимын Ерөнхийлөгч, эсхүл Хорооны даргын зөвшөөрлөөр өөрийгөө хамгаалуулахаар өөр гишүүнийг хуралдаанд суулгаж болно (§240);
- Сахилгын хороо нь хэргийг шалгаж, уучлалт гуйх, эсхүл сануулах тухай тогтоолын төслийг бэлтгэн Дээд танхимын Ерөнхийлөгчид өргөн барина (§241);
- танхимаас түр түдгэлзүүлэх хугацаа 30 хоногоос хэтрэхгүй. Гишүүн удаа дараа зөрчил гаргаж байсан ч дээрх хугацаанаас хэтрүүлж болохгүй (§242);
- гишүүн нь танхимд суух эрхээ түдгэлзүүлсэн тохиолдолд Тусгай хороо болон хорооны Зөвлөгөөний гишүүнчлэлээ алдана (§243);
- хэрвээ сахилгын арга хэмжээ авахуулж байгаа гишүүн танхимд ирвэл Дээд танхимын Ерөнхийлөгч түүнийг танхимыг нэн даруй орхихыг шаардана. Хэрэв гишүүн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрөхгүй бол Дээд танхимын Ерөнхийлөгч дахин Сахилгын хороонд хүргүүлэх болно (§244);
- танхимын нэр хүндийг гутаах, эсхүл дэгийг ноцтой (particularly reprehensible manner) зөрчсөн үйлдэл гаргасан тохиолдолд гишүүний хуралдаанд оролцох эрхийг түдгэлзүүлж танхимаас гаргана (§245);
- Сахилгын хорооноос гишүүнийг хөөх (recommendation for expulsion) санал дэвшүүлсэн шийдвэрийг гишүүдийн 2/3 буюу түүнээс дээш гишүүд дэмжээгүй бол танхим дэг зөрчсөн этгээдэд өөр сахилгын арга хэмжээ ногдуулна (§246);
- танхим сахилгын арга хэмжээ авна гэж шийдвэрлэсэн л бол Дээд танхимын Ерөнхийлөгч хаалттай хуралдааны шийдвэрийг нээлттэй хуралдаан дээр ч зарлана (§247).

4.4.Улс төрийн ёс зүй

Диетийн тухай хуулийн XV-II бүлэгт Парламентын гишүүдийн улс төрийн ёс зүйн асуудлыг тусгасан байна:

- Парламентын гишүүд улс төрийн ёс зүйн дүрэм, Олон улсын ёс суртахууны зарчим болон Танхимуудад мөрдөгдөх ёс зүйн хэм хэмжээг дагаж мөрдөх ёстой (Диетийн тухай хуулийн §124-II);
- улс төрийн ёс зүйг бий болгох зорилгоор Танхимуудад улс төрийн ёс зүйн зөвлөл байгуулна (§124-III);
- Танхимууд өөрсдийн улс төрийн ёс зүйн зөвлөлтэй холбоотой аливаа асуудлыг шийдвэрлэнэ (§124-IV).

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Их Британи

- National Integrity (Parliamentary Standards) Bill 2019. Finance and Public Administration Legislation Committee of Senate, Parliament of Australia. <https://www.aph.gov.au>
- Standing Orders of the House of Commons. Addendum to Standing Orders (Public Business) 29 April 2021. <https://www.parliament.uk/business/publications/commons/standing-orders-public11/>
- UK House of Commons, Code of Conduct for Members of Parliament. (Approved by the House of Commons on 12 March 2012, 17 March 2015 and 19 July 2018). <https://www.parliament.uk/business/publications/commons/hoc-code-of-conduct/>
- UK House of Commons, Guide to the Rules Relating to the Conduct of Members (Approved by the House of Commons on 17 March 2015 and 7 January 2019). <https://www.parliament.uk/business/publications/commons/hoc-code-of-conduct/>
- Их Британийн Парламентын цахим хуудас - <https://www.parliament.uk>

Канад Улс

- Code of Conduct for Members of the House Of Commons: Sexual Harassment Between Members. Appendix II of the Standing Orders of the House of Commons. Consolidated version as of January 1, 2021. <https://www.ourcommons.ca/about/standingorders/Index-e.htm>
- Conflict of Interest Act (S.C. 2006, c. 9, s. 2). <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-36.65/>
- Conflict of Interest Code for Members of the House of Commons. Appendix I of the Standing Orders of the House of Commons. Consolidated version as of January 1, 2021. <https://www.ourcommons.ca/about/standingorders/Index-e.htm>
- Mary Dawson. 2013. *The Conflict of Interest Act: Five-Year Review: Submission to the Standing Committee on Access to Information, Privacy and Ethics*. Office of the Interest and Ethics Commissioner, Ottawa.
- Maxime-Olivier Thibodeau, Alexandra Savoie. Conflict of Interest at the Federal Level: Legislative Framework Background Paper. Publication No. 2010-92-E. Revised on: 2018-01-25. https://lop.parl.ca/sites/PublicWebsite/default/en_CA/ResearchPublications/201092E
- Parliament of Canada Act. (R.S.C., 1985, c. P-1) <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/p-1/index.html>
- Public officials and conflicts of interest. Global corruption: law, theory & practice. 2018.

Польш Улс

- The Standing Orders of the Sejm of the Republic of Poland. Resolution of the Sejm of the Republic of Poland of 30 July 1992. <http://oide.sejm.gov.pl/>
- Principles of Deputies' Ethics. 1998. <https://www.sejm.gov.pl/prawo/zep.htm>

Япон Улс

- Япон Улсын Үндсэн хууль., http://www.shugiin.go.jp/internet/itdb_kenpou.nsf/html/kenpou/en/constitution.htm
- Диетийн тухай хууль (The Diet law)., <https://www.sangiin.go.jp/eng/law/diet/index.htm>
- Өлзийсайхан Л, “Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ”, 2019 он.
- Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний дүрэм., <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?id=104&vm=02&re=>
- Төрийн албаны ёс зүйн үндэсний хууль., <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?id=104&vm=02&re=>
- Төрийн албаны үндэсний хууль., <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?id=2713&vm=02&re=>
- <https://www.sangiin.go.jp/eng/law/rothoc/index.htm>